

Др Новак РАЖНАТОВИЋ

О ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКОЈ МИТРОПОЛИЈИ КАО ПОЛИТИЧКОМ ФАКТОРУ У ИСТОРИЈИ ЦРНЕ ГОРЕ

Ако имамо у виду геополитички оквир данашње СР Црне Горе, та територија захвата дјелове старих српских земаља Рашке, Зете и Хума. На овоме тлу још од рановизантијског односно позноримског доба сукобљавале су се цивилизације Истока и Запада. Српске земље, након више покушаја да се политички отму између Византије и Бугара, стекле су пуну независност у јединственој држави Стевана Немање крајем XII и почетком XIII вијека. Немањин син Сава постигао је аутокефалност, односно независност српске цркве (1219). Са политичког гледишта дјело првог српског архиепископа Саве Немањића значило је еманципацију српске државе како од Рима тако од Цариграда. Политичка независност од обје стране била је заправо претпоставка да српски народ коначно уђе у источноправославну црквену сферу; јер док је папа из Рима постао централни и једини тумач вјере и поретка у западној цркви, према гледишту источне ортодокције црква је „васељенска“ тако што утјеловљује све хришћане који, под формом јединственог догмата, вјерску службу врше на свим језицима и у оквиру својих држава. Животу српског народа, према томе, више је одговарао византијски полицентризам него римски централизам.

За политичку историју Црне Горе, на примјер, Будимљанска епископија у Рашкој и од обале мора удаљенији крајеви Зетске и Хумске епископије једнако су релевантни — као и приморски појас Зете. Међутим Зета, односно њен приморски појас, јесте онај простор гдје се сучељавало српско православље са римским католичанством. Постојаност православља на тој „вратници Србије“ било је заправо мјера културно етничке и политичко етничке постојаности српског народа на томе простору и уопште. Организујући Српску православну цркву, Св. Сава је зетску епископију

смјестио на Превлаци у Боки Которској на мјесту некадашње бенедиктиноке опатије св. Михаила. Из ових позиција Српска црква могла је да се брани, односно учвршћује према сусједним католичким дијецезама. Вјероватно су владари Немањићи на одређени начин фаворизовали и подржавали православље у односу на католичанство. Али о таквој политици или притисцима насилног потискивања католичанства у вријеме прве три генерације Немањића (XIII вијек) нема никакве потврде у историјским изворима. Тек за владавине цара Душана православље је (средина XIV вијека) законом проглашено за државну вјеру. Међутим, свакако из разлога државне кохезије, српски владари снажно су подржавали Барску надбискупију у њеном вјековном супротстављању да се потчини Дубровачкој надбискупији. На сваки начин, тамо гдје је било чвршће укоријењено, као у барској и которској дијецези, католичанство се у зетском приморју непоколебано одржало.

Далеко теже, и исходом пресудније, јесте питање како се Зета односно Црна Гора одржала пред навалом католичанства — пред оном тешком прозелитском акцијом Католичке цркве убрзо после распада Душанова царства а напореда са навалом Турака на наше земље. Колебања Балшића између православља и католичанства свакако су била изазвана бројном превагом католичког становништва у њиховој области, која је већим дијелом била у Албанији. Католичка акција у XV вијеку сасвим је истисла православље из хумског приморја. У зетском приморју, пак, Римска црква имала је дјелимичан успјех. Подржавана од нове млетачке власти после 1420. године, она је овладала сједиштем Зетске митрополије у Боки, а затим, иако теже, и сједиштем исте митрополије у Пречистој Крајинској. Познати су протести Стефана Црнојевића и празна обећања млетачког Сената да неће предузимати ништа против православних свештеника од Котора до Љеша. Нијесу помогли ни протести сељака Крајине млетачком Сенату 1455. године, да се не приморавају да плаћају дажбине латинокоме бискупу, јер они имају „српске епископе и свештенике као што су их увијек имали“. Уз директну потпору млетачке власти, Католичка црква је потиснула православље из једног дијела зетског односно црногорског приморја. Али у цјелини узето, Српска православна црква у приморју се постојано одржала.

Зетска митрополија даље се селила под притиском Турака у Манастир св. Николе у Врањину, у Ком, на Обод и коначно 1484. у Манастир св. Госпође који је подигао Иван Црнојевић на Цетињу, гдје је као Црногорско-приморска митрополија трајно остала. Црнојевића Зета односно Црна Гора неизбјежно ће подлећи турском освајању (1496) — а баш у тој ситуацији без изгледа син Иваном Ђурађ Црнојевић подигао је 1493. године прву српску штампарију на Ободу. Смисао и циљ тога историјског дјела могао је бити само у томе — да се српском, црквеном књигом народ

брани од непрекидних прозелитских тежњи и притисака Римске цркве из сусједног приморја.

Падом Црне Горе под власт Турака, Цетињска митрополија је и даље вршила црквену јурисдикцију над својим старим подручјем, које је у приморју припало Млечанима а у Доњој Зети и око Скадра Турцима. Како је падом свих српских земаља под турску власт Српска православна црква изгубила аутокефалност, то је и њена Црногорско-приморска епархија дошла под јурисдикцију Охридске архиепископије. Обновом Пећке патријаршије 1557. године васпостављена је аутокефалност Српске цркве на целокупном етничком простору српског народа. У оквиру јединствене Српске цркве, Црногорско-приморска митрополија нашла се у позицији да у даљој историји једног дијела српског народа одигра изузетну улогу.

По губитку самосталности Црна Гора је припојена скадарском Санџаку као хас скадарског санџак-бега. Доласком Скендер-бега Црнојевића за црногорског санџак-бега (1513—1529) Црна Гора је издвојена у посебан санџакат. Пошто је то кршевита и сиромашна земља, није се у Црној Гори могао изградити турски спахијско-тимарски феудални систем. Најприје у катунској области, а доласком Скендер-бега Црнојевића и читава тадашња Црна Гора до граница на Зети и Морачи добила је посебни — филурицијски статус. Као слободни сељаци филуриције, Црногорци су годишње на кућу плаћали одређени износ, од чега је већи дио ишао султану а мањи санџак-бегу. Успостављање филурицијског статуса у цијелој земљи, знатно је допринијело учвршћењу територијалне цјелине Црне Горе. Што је Црна Гора послје Скендер-бега Црнојевића поново припојена Скадарском санџакату, то неће потиснути појам њене цјелине. У унутрашњем развоју филурицијска самоуправа погодовала је јачању кнежијско-племенских друштвених структура, а то ће имати за посљедицу слабљење непосредне турске власти.

Но, талас исламизације у XVI вијеку представљао је извјесну опасност по аутономни положај Црне Горе. Доста тежак ефекат исламизације било је турско посиједање Ријечког града 40-тих година XVI вијека. Поред Подгорице и Жабљака, Ријека Црнојевића је постала упориште Турака пријетећи да утврде непосредну власт у Црној Гори. Ова околност утицала је да Црна Гора још у већој мјери буде упућена на Котор и његово тржиште, односно да од те стране јача млетачки утицај.

Природна препрека феудалном турском притиску и исламизацији у Црној Гори била је Српска православна црква, односно њена Црногорско-приморска митрополија. У оквиру турског врховништва, у аутономном статусу Црне Горе Цетињска митрополија била је у најповољнијој позицији да остварује улогу духовног а све више и политичког старјешине свога народа. И под Турцима, даровна повеља Ивана Црнојевића Цетињском Манастиру остала је на снази, па је овај манастир сачувао а временом и повећао

своја имања. За та имања плаћали су цетињски митрополити релативно мале суме, а тај порез ишао је у санџак-бегов хас.

Цетињску митрополију мимоишла је и она „продаја црква и манастира“ што је задесила Српску цркву у осталим областима. Наиме, послије смрти султана Сулејмана Величанственог, 70-их и 80-их година XVI вијека турска држава је извршила тешки финансијски притисак на Српску цркву, намећући јој високе тапијске пристојбе. Многи мањи и сиромашнији манастири продати су у бесцјење, неки су рушени и од њихова камена прављени безистани и џамије, а многа калуђерска братија се разбјежала. Цетињски Манастир био је поштеђен. Али друга црквена имања у Црној Гори била су изложена насртају сусједних муслимана. Ипак је црногорски владика Пахомије 1568. године могао поћи у Цариград, да моли султана како би за цркву спасио риболовишта Комског Манастира, која су били отели аге из Жабљака. Калуђери Комског и Врањинског Манастира тужили су се султану 1570. године да сусједни спахије бесправно траже десетину са манастирских имања. Цетињски Манастир, међутим, преузимао је имања других манастира, нарочито Ријечког и Комског, отплаћујући њихове дугове и откупљујући их од муслимана у чији су посјед били пали. И на друге начине имовински је јачао Цетињски Манастир — куповинама, залогима, поклонима, завјештањима и сл. Управо у економски тешким условима за Српску православу цркву, Цетињска митрополија долазила је до својине на зиратно земљиште, шуме, испаше, винограде, млинове, куће итд.

Релативно повољан економски као и политички положај Цетињске митрополије, па и земље Црне Горе у доба превласти Турака, објашњава се, мислим, не само тиме што се овдје није могао увести спахијско-тимарски феудални однос, па тако ни непосредна турска власт. Налазећи се, наиме, на крајњем западном рубу Турског царства, а у залеђини крајњег јужног млетачког посједа на Јадрану — Црна Гора је на одређени начин била предмет интересовања и бриге обје стране: Турцима је свакако одговарао мир и послушност Црногораца, особито у вријеме њихових ратова са Млечанима око превласти на Јадрану и источном Медитерану; Млечанима је одговарао аутономни статус Црне Горе као какав-такав тампон од непосредног турског притиска на њихово приморје од Боке до Чања, а у ратовима против Турака они ће увијек настојати да Црногорце придобију за савезнике.

Пошто се, дакле, налазила између Турака и Млетака, а у доста интензивним везама са обје стране — Црну Гору је неко морао водити и представљати. По својој друштвеној улози, образовању, по државној традицији Немањића и Црнојевића која је живјела у народу а чувала је и снажила црква, тај представник могла је бити само Црногорско-приморска митрополија.

Но, од самог пада под власт Турака Црногорци су показивали склоност да се од те власти отргну. У свим млетачко-турским ратовима током XVI вијека они су се мање или више ангажовали

на страни Млечана. Треба, међутим, приметијети да су се у тим ратовима, па и даље у првој половини XVII вијека, у борби против Турака активније ангажовала брдска и херцеговачка племена. Поменути специфични геополитички положај Црне Горе између Млетака и Турака и чињеница да су се налазили под директним духовним и политичким вођством цетињских владика — јесу околности и разлози који објашњавају извјесну колебљивост односно обзривост и уздржаност црногорских племена.

Снажнији притисак турског феудализма крајем XVI вијека, тј. читлучење и исламизација, изазвали су отпор народа у Црној Гори и шире. У вријеме аустро-турског или сисачког рата (1593—1606) у нашим земљама на све стране су избијали устанци. Живу акцију развио је пећки патријарх Јован међу црногорским и брдским племенима, а у вези с једном широко спреманом акцијом у Италији против Турског царства у Европи. Такође је српска православна хијерархија преговарала са папом о заједничкој борби против Турака, изражавајући спремност на унију са Римском црквом. У сисачком рату турска експанзија је заустављена, а Српска црква умногоме је изгубила повјерење Турака.

Баш у то доба догодио се поход скадарског санџак-бега Али Мемибеговића на Црну Гору, чији је покушај да силом наплати харач завршио тешким поразом у Љешкопољу (1603). Био је то насртај локалне турске власти на аутономне привилегије Црногораца.

Централна турска власт, међутим, пошла је путем извјесног компромиса са отпором народа, посебно у неким граничним крајевима Царевине. Султан је давао нове повластице, у тежњи да очува султанске и државне приходе од феудалне анархије у даљим провинцијама. Почетком XVII вијека султан је именовао за спахију Црне Горе љуботињског кнеза Буја Раичева, повјеравајући му купљење султанских прихода плаћаних у одређеном износу годишње за цијелу земљу. Уз одређене феудалне повластице самом спахији, султановим бератом и формално је регулисан аутономни статус Црне Горе. Овај статус углавном се састоји у следећем: да царски харачари не смију ступати на тле Црне Горе да „броје куће“, нити царски чиновници — уколико нијесу упућени од самога султана — смију доћи у Црну Гору у званичној функцији; војну службу Црногорци имају вршити само у одбрани своје земље — уколико од самог султана не би услиједило другачије наређење.

Долазили су до све већег изражаја домаћи органи власти, израсли као патријархални органи унутаркнежинске и племенске структуре која је већ увелико одликовала „земљу Црну Гору“. У улози спахије, пак, изражавала се врховна власт Турака над Црном Гором. У унутрашњој самоуправи на „јединокупном сабору“ главари са владиком и спахијом на челу доносили су одлуке од значаја за цијелу земљу, које је одобравао тај „сабор“ или Збор

народа Црне Горе. Збор је заправо изражавао локализам кнежинске и племенске друштвене структуре.

Изнад локалних структура издизала се Цетињска митрополија која је својом организацијом, политичким и духовним дјеловањем обухватала читаву земљу и у пуном смислу остваривала улогу чувара цјелине Црне Горе. Само се првих деценија XVII вијека, у вријеме пуне аутономије и углавном непомућеног мира са Турцима, спахија нешто више истицао.

На почетку дугог кандијског рата између Венеције и Турске (1645—1669) заоштрили су се односи између Црногораца и скадарског санџак-бега. Црногорски Збор на челу са владиком Висарионом и спахијом Мартином одлучио је 1647. да призна млетачку власт. Дошло је и до потписивања млетачко-црногорског уговора (1649) о војној сарадњи и увођењу гувернадурства као установе која ће поглавито водити односе Црне Горе са Републиком. Уговор се, међутим, није остварио, због недовољног војног ангажовања Млечана.

Током кандијског рата у стварима односа Црне Горе и Венеције очитује се превасходна политичка улога владике Висариона; спахија Мартин, иако се ангажује у овом антитурском покрету, видно је потиснут. У овим приликама знатно су ојачали органи локалне власти са кнежинским и племенским кнезовима а са цетињским митрополитом на челу.

У току морејског рата (1685—1699) покрет Црногораца за ослобођење од турске власти узео је шире размјере. На своме Збору са митрополитом Висарионом Бориловићем на челу, Црногорци су 1685. одлучили да збаце турску а признају млетачку власт. Млечани су прихватили одлуку, поставили гувернадура, али су тек симболично послали један мањи одред војске на Цетиње. Пошто су Турци били ангажовани у борбама с Аустријанцима и српским и македонским устаницима, млетачка посада доста дуго се задржала на Цетињу. Али је 1692. године војска скадарског паше — по наређењу султана — напала и прегазила Црну Гору. У одступању Млечани су минирали Цетињски Манастир. Политика искључивог ослоња на Венецију била је тешко искуство митрополита Висариона и Црногораца.

Морејски рат је донио велике промјене у животу Црне Горе. Турска је била уздрмана али релативно још увијек јака, док је слабост Млетачке републике била много дубља и очигледнија. Турска централна власт слабила је, а њен војни феудални поредак претварао се у феудалну анархију. Продубио се јаз између хришћанске раје и муслимана као припадника турске феудалне класе; вјерска супротност сасвим се подударила са класном.

Ослободилачка борба коју су Црногорци водили у морејском рату продужила се и интензивирала током XVIII вијека. Настала из катуна, коначно се у Црној Гори формирају племена. Уз ограничену екстензивну земљорадњу, сточарство је у планинској области било главна привредна грана. Ловћен са подгоринама и

низијски појас при Скадарском језеру и у Приморју били су идеални терени за полуномадско сточарство. Али у све дубљем непријатељству са Турцима, и већ доста поремећеним односима са Млечанима, биле су све чешће забране зимске испаше од стране Турака, па и од Млечана. У тим мукама Црногорци су били принуђени да се одају четовању, тј. отимачини. Будући у највећој економској нужди, најупорнија су била катунска племена, усмјеравајући четовање поглавито, и све више, на сусједну турску територију према Никшићу и Грахову. Узима маха и четовање према обалама Скадарског језера, Ситници и Морачи. Али иста економска нужда која је подстицала „четовање на крајину“ стимулирала је и локалну подвојеност и међуплеменске сукобе. Релативна самосталност локалних заједница била је озбиљна препрека стварању чвршћих органа јавне власти и негативно се одражавала на развој ослободилачке борбе.

Објективни услови у црногорском друштву наметали су ослободилачку борбу као питање живота. Главни политички чинилац, способан да тај процес покреће и организује, била је Цетињска митрополија. Али осим унутрашњих било је томе и спољних препрека. Након преласка патријарха Арсенија III Црнојевића 1690. са масом народа у Угарску, за патријарха у Пећи дошао је Грк Калиник. Он је покушао да за цетињског митрополита доведе свога човјека. На другој страни, которски бискуп Мартин Драга настојао је да за црногорског владика наметне једног католичког свештеника. Народ се тим покушајима одлучно супротставио, па је Црногорски збор 1697. изабрао за владика Данила Шћепчевића, касније названог Петровић. Данило је за владика посвећен тек 1700. године у Печују, јер српско свештенство и народ нијесу признавали патријарха Грка. Приликом посвећења, патријарх Арсеније III Црнојевић, родом Црногорац, издао је владици Данилу синђелију у којој се назначује јурисдикција Цетињске митрополије. У документу се наводе крајеви и мјеста: Црна Гора, Грбаљ, Паштровићи, Луштица, Бар, Скадар, Улцињ, Подгорица, Жабљак, Зета, Кучи, Бјелопавлићи и Пипери. Међутим, развојем ослободилачке борбе Црногораца и Брђана под вођством цетињских митрополита — њихова духовна власт досезаће углавном до граница њихове политичке игеренције; јер у условима све оштријег непријатељства, Турци ће све мање толерисати духовну компетенцију цетињских владика на територији под својом непосредном влашћу.

Далековидост и енергија младог владике Данила најбоље се огледа у његовој иницијативи за „истрагу потурчењака“. У вријеме појачане ослободилачке борбе против Турака, муслиманима у Црној Гори објективно више није било мјеста. До тада, у братствима и племенима они су били исправни и солидарни братственици и племеници. Није им било тешко да са својим братственицима и племеницима друге вјере иду у плијен на млетачку и дубровачку територију. Али, када се четовање све више усмјера-

вало на турску територију, није им се ишло у отимачине од својих истовјерника муслимана. Муслимани нијесу прихватили православног владика и његову натплеменску власт, а још мање његову бескомпромисну противтурску политичку оријентацију, какав је особито био владика Данило. „Истрага“ је доста мистификована и том се ријечју даје доста нетачна слика ствари. Муслимани су се заиста нашли под тешким притиском, натјеривани су да се покрсте или иселе, а по правилу нијесу убијани. Инспиратор истјеривања муслимана из племенске области Црне Горе био је владика Данило. Његов запис о томе како је, након дугог убјеђивања, приволио четири брата Мартиновића, Вука Бориловића и три своја момка да на Божић 1707. ударе на муслимане на Цетињу и у Ђеклићима означава тек почетак одлучније оријентације и акције на „истрази потурчењака“. У нахијама старе Црне Горе тај процес ће трајати неколико деценија, а у Доњим Васојевићима, на примјер, и до средине XIX вијека. Свакако, муслимани су најприје истјерани из Цетиња и Катунске нахије. Али, за перспективу ослободилачке борбе Црногораца биће од не мањег значаја истјеривање муслимана из Ријечке, Црмничке и Љешанске нахије, што ће потрајати до средине XVIII вијека. „Истрага потурчењака“ јесте дјело једне натплеменске политике, у чему је Цетињска митрополија била руководећи фактор.

Развитком ослободилачке борбе, спољашњи фактор у животу Црне Горе имао је све већи значај. До почетка XVIII вијека спољнополитичко интересовање Црне Горе кретало се само у релацији Цариград — Венеција. Владика Данило је успоставио везе са Русијом — од највећег значаја због њене материјалне помоћи и моралне и политичке подршке ослободилачкој борби Црне Горе против Турске. Ослонац на Русију пружаће Црној Гори током XVIII вијека добру алтернативу за балансирање односа са Млетачком републиком. Додуше, први корак у трајном савезништву Црне Горе са Русијом, односно активније ангажовање у борби против Турака 1711. године — на позив Петра Великог — Црна Гора је грдно платила походима турских војски 1712. и 1714. године.

„Јединокупни сабор“ црногорски, као натплеменски орган а управо као израз племенске структуре друштва, играо је важну улогу и у вријеме владике Данила. Он има свој континуитет још од старих српских средњовјековних сабора. На збору су учествовали само мушкарци, обично домаћини кућа. Одржавао се на Цетињу или на Градацу, а присуствовало би му и до 2.000 људи. Збор је рјешавао ствари од општег интереса за све нахије и племена. Активнија ослободилачка борба током XVIII вијека условила је да се функције Збора и митрополита преплићу, па се ustalила пракса да су цетињски митрополити водеће личности Црногорског збора. На Збору митрополит и главари воде главну ријеч, па то поприма карактер скупштине главара.

За савлађивање локалне распарчаности Црној Гори су биле неопходне такве натплеменске установе које неће зависити од племенско-нахијског „усаглашавања“ на Збору. Израз настојања у томе смислу било је формирање суда, 1713. године, познатог у науци као Суд владике Данила. Сачињавало га је 12 црногорских главара са Вукотом Вукашиновићем на челу. На основу обичајног права, суд је, у сарадњи са сеоским кнезовима, рјешавао спорове проистекле из крвне освете, мирио завађена племена и слично. То натплеменско тијело још није могло савладати племенску подвојеност и постати орган државне власти; био је то главарски скуп који ће се касније, у доба Петра I, звати Народна скупштина.

Поучен искуством да је опасно оставити упражњену митрополитску столицу, владика Данило је одредио за насљедника свога синовца архимандрита Саву. Насљедна владичанска функција у кући Петровић — Његоша уопште убрзаће процес окупљања црногорских племена око Цетињске митрополије. Истина, сам владика Сава (1735—1781) показао се као слаб и неенергичан, превасходно се бринуо о најужим интересима цркве, предао се млетачком утицају и водио колебљиву политику према Турцима. Његов помоћник владика Василије, преузимајући фактички јавне функције (1750—1766), енергично се zaloжио да Црну Гору одвоји од млетачког утицаја, да је у спољној политици оријентише искључиво на Русију, а ове ради тога да избори пуну политичку независност од Турака. У духу такве оријентације била су и његова настојања да створи натплеменске органе власти. Као и владика Данило, он је 1751. године установио Црногорски суд од 12 најистакнутијих главара (сердара, војвода и кнезова). Али ни тај суд није био дугог вијека. Ипак је формирање тих опште-црногорских судова, на иницијативу цетињских владика, допринијело афирмацији идеје и схватања о потреби увођења некоег вишег реда у црногорском племенском друштву.

Управљање самозванца Шћепана Малог (1768—1774), свједочи на свој начин о могућности установљења органа јавне власти у Црној Гори. Увјеривши Црногорце да је он бивши цар Петар III, Шћепан се политички афирмисао уз пуну подршку присталица преминулог владике Василија, а то значи оних снага које су се бориле за стварање државе. Шћепан Мали је поново формирао суд коме је био на челу. Успио је да ликвидира крвну освету и, у највећој мјери, да искоријени крађу. Стално је држао уза се 15 наоружаних људи за извршење његових судских одлука. Дрстичним мјерама завео је ред у земљи. Иако се као војник није прославио, Шћепан Мали је управо наставио ослободилачку анти-турску политику владике Василија, као и наглашено резервисан и независан став према Млечанима. То је платио насилном смрћу 1774. године, која је означила крај његове деспотске владавине, али је Црној Гори донијела још већу племенску анархију.

Владика Сава, лично недорастао актуелним политичким и друштвеним захтјевима, у вријеме Шћепана Малог обављао је

искључиво црквене функције. Један догађај, међутим, натјерао га је и таквог да проговори у име цијеле Српске православне цркве. Наиме, султан је 1766. године укинуо Пећку патријаршију, и Српска црква дошла је под јурисдикцију Цариградске фанариотске патријаршије. Убрзо су цариградски патријарси у српским епархијама за епископе умјесто Срба постављали Грке. Историјска мисао аутокефалне Српске цркве могла се у тим приликама исказати само преко Црногорско-приморске митрополије, као једине њене епархије која је остала изван домањаја фанариотске Патријаршије. Владика Сава је писао 1776. године московском митрополиту Платону, у име своје и свих архијереја „славено-српских“, како се Цариградска патријаршија бесправно мијеша у ствари Српске цркве, коју је основао св. Сава Немањић. Владика Сава моли митрополита Платона да се заузме код Порте — „што Греки не би мјешалис у српски национ“. Протест владике Саве није могао имати практичног дејства; под штитом султана цариградски патријарси ће и даље намјештати Грке у епархијама бивше Пећке патријаршије. Али, на прагу наше нове историје, јасна је тензија једног дубљег духовног јединства српског народа у борби за опште ослобођење.

Пошто је преживио и владика Василија и Шћепана Малог, владика Сава је пустио маха гувернадур Јовану Радоњићу. Установа гувернадурства је настала из потребе односа Црне Горе са државом која је владала сусједним приморјем. Још је то била оронула Млетачка република, али на смјену већ је ступала снажна Аустрија. У иначе позитивном настојању да сузбије племенску анархију и организује државну управу, гувернадур Радоњић, међутим, није тражио ослонац у црногорском Збору или главарском скупу, већ је са неколико главара и нешто присталица у своме племену све полагао на помоћ Аустрије. Основно у концепцији гувернадурске политичке струје било је везивање Црне Горе за једну западну силу, док је у митрополитској струји постулирала независност и слобода Црне Горе.

Под вођством митрополита Петра I Петровића — Његоша (1782—1830) Црна Гора се коначно еманциповала од турске власти, афирмишући и пуну самосталност унутрашњег развоја. Ријетко уман, стрпљив и упоран, постепено је Петар I успио да себи обезбиједи руководећу улогу у политичком животу Црне Горе. Ослањао се на Општи црногорски збор, дакле на цио народ. Неуморно је путовао по Црној Гори, мудро и снажном ријечју мирио завађене куће, братства и племена. У ослободилачкој борби ослањао се и на Аустрију и на Русију, прихватао је морално покровитељство руског цара, али се ни за кога није везивао. Складно независности у спољној политици, Петар I се досљедно држао опредјељења да се унутрашња племенска криза може савладати само сопственим снагама.

Тековине дотадашње ослободилачке борбе крајем XVIII вијека угрожавао је окадарски везир Махмуд-паша Бушатлија. Ко-

ристећи се неслогом међу Црногорцима, а у одсуству из земље владике Петра I, Махмуд паша је 1785. напао Црну Гору, продро на Цетиње и спалио Манастир. Ипак се морао одмах повући из Црне Горе.

Поход Махмуд-паше показао је да се успјех у борби против Турака не може постићи док се не савлада међуплеменска подвојеност и неслога, а прије свега да је неопходно јединство између Црногораца и Брђана. Већ у рату Турске против Аустрије и Русије (1789—1791) Црногорци и Брђани јединствено се ангажују у многим акцијама против сусједних Турака. У очекивању новог напада Махмуд-паше, Петар I је сазвао скупштину главара на Цетињу, на којој је изгласана одлука (20. 6. 1796) о јединству и међусобном помагању Црногораца и Брђана у борби против Турака. Убрзо потом скупштина главара, са Петром I на челу, донијела је законски докуменат „Стегу“, акт у коме је још више дошла до изражаја мисао о неопходности јединства Црне Горе и Брда.

Спремни су Црногорци и Брђани дочекали нови напад Махмуд-паше Бушатлије. У двјема великим биткама, на Мартинићима у јуну и на Крусима у септембру 1796. године, показали су се резултати рада владике Петра I на уједињавању црногорских и брдских племена: оба пута Турци су страховито потучени, а сами заповједник турске војске Махмуд паша погинуо је у бици на Крусима. Јединство Црногораца и Брђана у тим биткама показало се судбоносним за независност и опстанак Црне Горе. Петар I се показао и као велики војсковођа.

Побједе на Мартинићима и Крусима дошле су као резултат сједињене ослободилачке акције Црногораца и брдских племена Бјелопавлића и Пипера, што је значило одлучан корак ка уједињењу Црне Горе и Брда. И спољашњи фактори, нарочито пад Венеције (1797) и долазак Аустрије у Боку, убрзали су одлуку Петра I, са главарима, да организује државну управу у земљи. Већ 1798. формира се Правитељство суда црногорског и брдског, и донијет је Законик опшчи црногорски и брдски. Била је то побједа митрополитске струје, односно концепције владике Петра I о организовању државе у Црној Гори. Истина, за владике Петра I државна власт у Црној Гори биће још нестабилна, али се од тога пута више није могло одступити.

У доба Петра II (1830—1851) потпуно је изграђен механизам државне власти. Установљен је Сенат, као и органи принуде Гвардија и Перјаници. Јасно манифестовани процес изградње државне власти од почетка владиковања Петра I трајао је око 80 година. Израсла из крила Цетињске митрополије, то је својеврсна држава с владиком Петром II на челу као већ апсолутним монархом. Показало се да се — у условима крајње заосталости и сиромаштва земље, те у животној нужди ослободилачке борбе са сусједним Турцима — племенска анархија у Црној Гори могла савладати управо путем једног специфичног прилагођавања и саживљавања органа јавне власти са племенском друштвеном структуром. Кне-

жински и племенски кнезови, на примјер, трансформишу се у племенске капетане као судске, управне и извршне органе државне власти на локалном нивоу. Тако адекватан облик државе у Црној Гори могао се наћи само преко Цетињске митрополије, као установе која је одавно била срасла са интересима и тежњама народа. Материјална нужда гонила је црногорска, брдска и херцеговачка племена у борбу за голи физички опстанак. Цетињска митрополија, својим духовним ауторитетом, политичком и друштвеном улогом, а снажећи у народу ону увијек живу и дјелотворну традицију наших средњовјековних држава Немањића и Црнојевића, пружила је ослободилачкој борби Црне Горе адекватну — српску националну идеју, дакле ону „материјалну силу“ којом су Црногорци постепено изашли из примитивног живота и ступили на пут цивилизације и прогреса, у слободу и државну независност.

*
* * *

Насљедник Петра II Данило Петровић Његош прогласио се за насљедног књаза Црне Горе почетком 1852. године. Државна власт била је учвршћена — зато је уклоњен сваки привид теократизма и врховна власт сада функционише у својој свјетовној форми. Народ и главари прихватили су ову промјену као нормалну, што показује да су за њу унутрашњи услови били сасвим сазрели. Промјена је била условљена, а сама је даље допринијела, потребама и тенденцијама даљег изграђивања државне власти у Црној Гори.

Одвојена од свјетовне власти, Цетињска митрополија је враћена овом промјеном на сопствену њиву. Није случајна чињеница да ни за владе књаза Данила ни све до краја владавине династије Петровић-Његоша ни један члан ове куће није био постављен за митроплита Црне Горе. Петровић-Његош као евентуални нови митрополит представљао би незгодну фикцију насљедника претходног владике, а то би га могло подстаћи да претендује на већи политички утицај или удио у власти. Врховну власт књаз Данило, међутим, није хтио ни са ким да дијели, па није желио да у том погледу буде икаквих илузија. Био је дубоко свјестан да је стварни и једини насљедник владичанске односно владарске свјетовне власти претходних владика из свога дома. Традиција Петровић-Његоша схваћена је и даље развијана искључиво као државно династичка, а баш нимало, и то је свјесно занемаривано, као црквено теократска. Сама црква, релативно самостална у својим духовним пословима и компетенцијама, у политичкој сфери биће сасвим потчињена свјетовној књажевској власти.